

ALEKSANDRA SKRZYPIETZ

Królewicz Jakub Sobieski i jego kontakty z dworami europejskimi do wybuchu wielkiej wojny północnej

Elekcja i koronacja Jana Sobieskiego zmieniła na zawsze status jego syna — Jakuba. Stał się on odtąd królewiczem, mimo oporu stawianego już podczas elekcji przez wrogów dotychczasowego hetmana, przede wszystkim przez Litwinów — klientów wojewody wileńskiego Michała Paca. Próbowano wówczas nie dopuścić do koronacji Marii Kazimiery i uznania dzieci Sobieskich za królewiczów¹. Ostatecznie zapadła decyzja, że mają one korzystać z identycznych prerogatyw jak dzieci wcześniejszych władców. Jan III Sobieski obawiając się jednak o przyszłość syna, zwrócił się do Ludwika XIV, jako sojusznika, by nadał Jakubowi tytuły księcia i para, otwierając mu tym samym nadzieję na bezpieczne życie we Francji, gdyby nie zdołał przejąć tronu polskiego po ojcu². Król Słońce nie przychylił się do tej prośby.

Kierując się przykładem Wazów, żywiąc nadzieję na elekcję królewicza, jego rodzice postanowili przygotować go do przyszłego panowania. Pragnąc wdroić syna w obowiązki władcy, Sobiescy dbali o jego uczestnictwo w życiu dworu, zapewnili mu udział w kampaniach wojennych ojca, a przede wszystkim dążyli do korzystnego małżeństwa, które zabezpieczyłoby jego życie materialnie, a także politycznie. Królewicz zaczął więc uczestniczyć w życiu dworskim, należało bowiem przyzwyczaić społeczeństwo do jego

¹ *Archiwum spraw zagranicznych francuskie do dziejów Jana Trzeciego*. T. 1: *Lata od 1674 do 1677*. Oprac. K. Waliszewski. Kraków 1879, s. 219; *Dwa diariusze sejmów warszawskich w 1674 roku odprawionych*. Wyd. F. Kluczycki. Kraków 1881, s. 66; J. Woliński: *Epilog elekcji 1674 roku. Rozprawy wydziału historyczno-filozoficznego*. Kraków 1952, s. 7—8, 11, 35.

² *Archiwum spraw zagranicznych...* T. 1, s. 74.

stałej obecności w pobliżu tronu i sprawić, by syn władcy brał oficjalny udział we wszystkich ważnych wydarzeniach dworskich i państwowych³. W 1678 roku Jakub postępował przed rodzicami podczas uroczystej procesji w Warszawie. Widząc, co się dzieje, poprzedzający parę monarszą marszałek Stanisław Herakliusz Lubomirski opuścił łaskę, by nie wyróżniać bezprawnie królewskiego syna. Po zakończeniu ceremonii Maria Kazimiera czyniła urzędnikowi z tego powodu gorzkie wymówki⁴. W tym samym roku na sejmie grodzieńskim dwór próbował podjąć temat następstwa tronu, by kraj uniknął nieszczęścia wolnej elekcji⁵. Starania te nie przyniosły jednak oczekiwanego skutku z powodu oporu opozycji.

Jakub przyjmował przedstawicieli zagranicznych pojawiających się na dworze. Gościł u siebie np. nuncjusza papieskiego Andrea Santa Croce. W czasie tej wizyty okazało się, że królewicz nie przestrzegał ceremoniału stosowanego wówczas w Europie i niechęć uchybił etykecie, okazując nuncjuszowi zbyt mało uwagi, co wywołało niezadowolenie gościa i zmusiło go do powtórzenia wizyty. Przy następnej okazji królewicz z kolei przesadził z okazywanymi względami, co również zostało źle przyjęte. Ostatecznie jednak przedstawiciel papieża pogodził się z tym, gdyż „na dworze polskim nie mierzą kroków z wybrednym rzymskim wyrachowaniem”⁶.

Gdy w 1686 roku podpisano pokój z Moskwą, Jakub wystąpił u boku ojca podczas audiencji dla posłów rosyjskich⁷. Królewicz pojawił się także na radzie senatu we Lwowie, część senatorów przystąpiła wówczas do ucałowania jego ręki⁸. Niegdyś podobnie wyróżniono królewicza Wła-

³ K. Matwijowski: *Jan III Sobieski jako mąż stanu*. „Sobótka” 1980, nr 2, s. 203.

⁴ M. Komarzyński: *Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska królowa Polski (1641—1716)*. Kraków 1983, s. 110.

⁵ Biblioteka im. Ossolińskich [dalej: BOss.], Teki Lukasa [dalej: TL] 2998/I, s. 139; H. Wisner: *Rzeczpospolita Wazów. Czasy Zygmunta III i Władysława IV*. Warszawa 2002, s. 189.

⁶ *Diariusz podróży do Polski wyjęty z pamiętników Jana Chrzyciela Faggioli*. Wyd. F. Kluczycki. „Czas. Dodatek Miesięczny” 1858, T. 11, R. 3, s. 245—246.

⁷ Stanisław Woleński do Jana Matesilani, Lwów, 29.01.1687. W: E. Rykaczewski: *Relacje nuncjuszów apostolskich i innych osób o Polsce. Od roku 1548 do 1690*. T. 2. Berlin—Poznań 1864, s. 456; *Opis historyczny zaślubin królewica polskiego Jakuba Sobieskiego*. Oprac. A. Wejnert. Warszawa 1851, s. 2.

⁸ Obecnych było wówczas tylko 24 senatorów. „Gazette de France” z 11 stycznia 1687; A. Kamieński: *Polska a Brandenburgia-Prusy w drugiej połowie XVII wieku. Dzieje polityczne*. Poznań 2002, s. 253. Wcześniej o obecność Jakuba w senacie mieli prosić biskupi. Z. Wójcik: *Jan III Sobieski*. Warszawa 1998, s. 384. Całe wydarzenie wzbudziło żywy protest i „powszechne w narodzie nieukontentowanie” z powodu obaw, że król będzie forsował jego wybór na tron. *Opis historyczny zaślubin...*, s. 2. Natomiast na sejmikach zwolennicy dworu okazali wielkie zadowolenie i wdzięczność wobec zasług królewicza Jakuba. O. Forst de Battaglia: *Jan Sobieski król Polski*. Warszawa 1983, s. 294—295; W. Kriegseisen: *Sejm Rzeczpospolitej szlacheckiej (do 1763 roku)*. Warszawa 1995, s. 97.

dysława⁹. Jednak w styczniu 1687 roku na sejmie w Grodnie dwór musiał ugiąć się pod presją opozycji, „dementując plotki o dynastycznych zamysłach Jana III”¹⁰.

W początkach 1683 roku Jan III przygotowywał się do wojny z Turcją i zawarcia sojuszu z Wiedniem¹¹. Zdecydował, że pojedzie na wojnę w towarzystwie Jakuba, który pragnął uczestniczyć w tej kampanii¹². Miało to na celu zaprezentowanie królewicza Rzeczypospolitej i Europie oraz pokazanie go w gronie dowódców i książąt europejskich¹³. Jednym z warunków porozumienia z cesarzem było również małżeństwo królewicza Jakuba z Habsburżanką, wskazywano tu zwłaszcza arcyksiężniczkę Marię Antonię¹⁴. Jednak dwór wiedeński nie wyraził na to zgody i ten artykuł wypadł z dokumentów wówczas sygnowanych¹⁵. Wiedeń nie był bowiem zainteresowany wzmoc-

⁹ J. Lileyko: *Zamek warszawski rezydencja królewska i siedziba władz Rzeczypospolitej 1569—1763*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1984, s. 272; H. Wisner: *Władysław IV Waza*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1995, s. 15. Zygmunta III proszono o zabieranie królewicza Władysława na obrady sejmu, „by się przysłuchiwał i przypatrywał wolnościom i chęć by brał do narodu naszego”. S. Ochmann-Staniszevska: *Dynastia Wazów w Polsce*. Warszawa 2006, s. 15, 33.

¹⁰ W. Kriegseisen: *Sejm...*, s. 97.

¹¹ J. Wimmer: *Wiedeń 1683*. Warszawa 1983, s. 129—130. Pallavicini od 1681 roku przeciągnął wielu na stronę opozycji. K. Piwarski: *Między Francją a Austrią: z dziejów polityki Jana III Sobieskiego w latach 1687—1690*. Kraków 1933, s. 19.

¹² J. Wimmer: *Wiedeń 1683...*, s. 210. Podobno na udział w wyprawie nalegał sam Jakub. Z. Wójcik: *Jan III Sobieski...*, s. 326.

¹³ Zabierając syna na wyprawę w 1683 roku, Jan III z pewnością chciał zaprawić go w trudach żołnierskich, a przy okazji dać mu szansę na zdobycie laurów wojennych. J. Wimmer: *Wiedeń 1683...*, s. 281; W. Zawadzki: *Jakub i Konstanty Sobiescy. Wspomnienie historyczne z powodu odkrycia ich grobowca w kościele żółkiewskim*. Lwów 1862, s. 15. Szedł Sobieski śladem Zygmunta III, który także starał się umożliwić najstarszemu synowi zdobycie doświadczenia i upowszechnić jego imię wśród szlachty. S. Ochmann-Staniszevska: *Dynastia Wazów...*, s. 90, 132.

¹⁴ Wiedeń łudził Sobieskich możliwością mariażu najstarszego królewicza z arcyksiężniczką już w 1680 roku — w związku z powstającymi wówczas planami utworzenia ligi antytureckiej. *Listy Piotra des Noyers sekretarza królowej Marii Kazimiery z lat 1680—1683 rzeczy polskich dotyczące, przez Ludwika Nabelaka*. Biblioteka Ossolińskich, Poczta nowy. T. 10. Lwów 1868, s. 22; N.A. Salvandy: *Historia króla Jana Sobieskiego i królestwa polskiego*. T. 2. Lwów 1861, s. 13. Próbuąc ocalić wpływy francuskie, Morsztyn starał się zwrócić polską agresję przeciwko Moskwie, podczas gdy Jan III czynił starania, by pozyskać Moskwę dla planów antytureckich. Przyszła królowa zaś królewiczowi Jakubowi Maria Antonia ostatecznie w 1686 roku poślubiła Maksymiliana Emanuela Wittelsbacha. J. Wimmer: *Wiedeń 1683...*, s. 129, 131, 133, 139, 145, 148. Małżeństwu Jakuba Sobieskiego z cesarzówną sprzeciwiało się wielu senatorów. Z. Wójcik: *Jan III Sobieski...*, s. 312.

¹⁵ T.M. Barker: *Double Eagle and Crescent. Vienna's Second Turkish Siege and its Historical Setting*. New York 1967, s. 52, 107, 115, 159; J.P. Spielman: *Leopold I of Austria*. New Brunswick, New Jersey 1977, s. 111; J. Wimmer: *Wiedeń 1683...*, s. 185. Tymczasem opozycja uważała sprawę małżeństwa młodego Sobieskiego z arcyksiężniczką za pewną

nieniem Rzeczypospolitej, a małżeństwo polskiego królewicza zwiększyłoby jego szanse na tron, a może nawet otworzyłoby drogę do ustanowienia nad Wisłą dynastii¹⁶.

Zgodnie z zamysłem Jana III, królewicz podczas kampanii wiedeńskiej nawiązał bliskie, a nawet przyjazne stosunki z innymi dowódcami. 31 sierpnia poznał księcia Karola Lotaryńskiego. W Heiligenbronn wyprawiono ucztę, w czasie której książę Karol, upiwszy się, próbował nauki polskiego, powtarzając do znudzenia, że Jan III to jego ojciec, a Jakub i pozostający w kraju królewicze to jego bracia¹⁷. Później odbywały się wspólne narady wojenne z udziałem króla, księcia Karola i dowódców cesarskich, na których obecny był królewicz Jakub¹⁸. Również po bitwie wiedeńskiej miały miejsce uczty i przyjęcia. Nazajutrz po zwycięstwie w kwaterze dowódcy Wiednia Ernsta Rüdigera Stahremberga przygotowano obiad, podczas którego po prawej ręce Jana III zasiadł elektor bawarski Maksymilian Emanuel, a po lewej — królewicz Jakub¹⁹. Następnego dnia Sobiescy znowu jedli obiad z Maksymilianem Emanuelem, któremu Jan III sprezentował trzy konie i kilku Turków²⁰. Później nastąpiło spotkanie z cesarzem pod Schwechat²¹. Polskiego królewicza spotkał wówczas despekt ze strony Leopolda I, który wcale nie zauważył obecności młodego Sobieskiego i nie pozdrowił go²². Być może było to spowodowane obawą cesarza, że Sobiescy zechcą zagarnąć dla siebie Węgry. Mogło być to również próbą zdeprecjonowania zasług Polaków dla wyzwolenia Wiednia i obrażenia w osobie jego syna samego Jana III²³.

i zaakceptowaną przez Wiedeń. *Listy Jana Andrzeja Morstina*. Oprac. S. Ochmann-Staniszevska. Wrocław 2002, s. 109.

¹⁶ Z. Wójcik: *Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji 1674—1679*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1976, s. 59.

¹⁷ Jan Sobieski: *Listy do Marysieńki*. Oprac. L. Kukulski. Warszawa 1962, s. 505; J. Wimmer: *Wiedeń 1683...*, s. 109, 286—287. Karol Lotaryński miał być wzorem dla Jakuba Sobieskiego. Z. Wójcik: *Jan III Sobieski...*, s. 325.

¹⁸ J. Sobieski: *Dyryusz wyprawy wiedeńskiej*. Wyd. T. Wierzbowski. Warszawa 1883, s. 14; J. Wimmer: *Wiedeń 1683...*, s. 290—291.

¹⁹ *Kopczyk szczęśliwej wiktorii wiedeńskiej z listów króla Jana III i królowej Marysieńki tudzież z diariusza królewicza Jakuba usypany*. Wybór A.A. Witusik. Lublin 1983, s. 104—105; J.F. Kluczycki: *Pamiętki polskie w Wiedniu i jego okolicach*. Kraków 1835, s. 98—100; N.A. Salvandy: *Historia...* T. 2, s. 295; J. Wimmer: *Wiedeń 1683...*, s. 352.

²⁰ J. Sobieski: *Dyryusz...*, s. 19.

²¹ J. Wimmer: *Wiedeń 1683...*, s. 354.

²² *Wyprawa i odsiecz wiedeńska*. W: K. Jarochoński: *Opowiadania i szkice historyczne*. Poznań 1884, s. 44.

²³ *Kopczyk...*, s. 38, 97; L. Rogalski: *Dzieje Jana III Sobieskiego*. Warszawa 1847, s. 168; T. Urbański: *Spotkanie Jana III Sobieskiego z Leopoldem pod Szwechatem. Rzut oka na politykę austriacką i francuską wobec Polski w roku 1683—84*. Lwów 1908, s. 43; J. Wimmer: *Odsiecz wiedeńska 1683*. Kraków 1983, s. 178 i nast. Zdaniem Zbigniewa Wójcika, incydent pod Schwechat był wynikiem „niezbyt zręcznie prowadzonej” polityki Jana III względem Węgier. Zob. *Traktaty polsko-austriackie z drugiej połowy XVII wieku*.

Prawdopodobne jest także, że w ten nieudolny, chybiony sposób cesarz próbował ratować swą twarz wobec obecnych na spotkaniu elektorów²⁴. Król był oburzony tym incydentem. Sam Jakub wytłumaczył zachowanie cesarza zbyt strojnym kapeluszem, spod którego nie zauważył on królewicza, i narowistym koniem, którego trzeba było trzymać obiema rękami²⁵. Otoczenie cesarskie, pragnąc naprawić niezręczność Leopolda I, prosiło później króla polskiego, aby Jakuba „posłać do dworu cesarskiego, że mu się to wszystko nagrodzi i że wielkie mu będą oddawane honory”²⁶. Jan III nie rozstawał się jednak z synem.

Afronty ze strony Leopolda I stały w sprzeczności z doskonałymi stosunkami, jakie panowały między Sobieskimi a książętami Rzeszy. Maksymilian Emanuel mówił Jakubowi, że ma dziesięcioletnią siostrę — Violante Beatrix, daleko ładniejszą niż delfinowa (czyli Maria Anna zamężna z Ludwikiem Wielkim Delfinem), a potwierdzili to ludzie z jego otoczenia²⁷. Sugerowano, że Jakub mógłby ją poślubić, ale oczywiście więcej w tych sugestiach było galanterii niż rzeczywistych planów matrymonialnych²⁸. Natomiast stosunki między Jakubem a elektorem układały się nadzwyczaj dobrze. Polski królewicz ofiarował Maksymilianowi Emanuelowi tureckiego chłopca i inne drobiazgi, z czego Wittelsbach „był niewymownie

Oprac. Z. Wójcik. Warszawa 1985, s. 27. Cesarz miał być zawstydzony własnym tchórzstwem. M. Šmerda: *Wyprawa wiedeńska Jana Sobieskiego a kraje czeskie*. W: *Ród Sobieskich. Materiały z sesji z okazji 350 rocznicy urodzin Jana III Sobieskiego*. Red. K. Matwijowski. Wrocław 1980, s. 248.

²⁴ Zdaniem jednego z autorów, Niemcy w ogóle nie zauważyli całego zajścia, choć to Karol Lotaryński miał doradzać posłanie Jakubowi prezentów. T.M. Barker: *Double Eagle...*, s. 342—344. Dodajmy, że Leopold I uchodził za człowieka nieporadnego towarzysko. N.A. Salvandy: *Historia...* T. 2, s. 13; A. Wheatcroft: *Habsburgowie*. Kraków 2000, s. 135—136.

²⁵ Jan Sobieski: *Listy...*, s. 527; Idem: *Dyaryusz...*, s. 20. Tę wersję podaje jedna z biografii Leopolda I. Miał on rzekomo zbyt ciężką perukę, duży kapelusz i nerwowego konia. J.P. Spielman: *Leopold I...*, s. 111; M. Komarzyński: *Maria Kazimiera...*, s. 120—121; L. Pukaniec: *Sobieski a Stolica Apostolska na tle wojny z Turcją (1683—1684)*. Wilno 1937, s. 65, 74.

²⁶ Jan Sobieski: *Listy...*, s. 562. Król poskarżył się jednak na takie zachowanie cesarza dyplomacji papieskiej. Natomiast Leopold I narzekał na to, że Polacy zagarnęli ogromne łupy, a także korespondencję wezyna i Thököly'ego. Nuncjusz papieski uważał, że spotkania obu monarchów nie są wcale potrzebne i mogą prowadzić do zadrażnień. Zob. L. Pukaniec: *Sobieski a Stolica Apostolska na tle wojny z Turcją...*, s. 65, 74; J. Długosz, J.A. Kosiński: *Wyprawa wiedeńska w oczach pokojowca JKM*. W: *Studia z dziejów epoki Jana III Sobieskiego*. Red. K. Matwijowski. Wrocław 1984, s. 89—95.

²⁷ Pani de Sevigné potwierdzała, że małżonka Delfina jest nieszczerzej urody. Pani de Sevigné: *Listy*. Wybór W. Karpiński. Warszawa 1981, s. 260.

²⁸ Młodsza siostra Maksymiliana Emanuela to Violante Beatrix — wówczas dziesięcioletnia, później zamężna za Cosimo III Medici, księcia Toskanii. Jan Sobieski: *Listy...*, s. 543.

kontent”²⁹. Afront ze strony cesarza osłodził królewiczowi Jan Jerzy III, elektor saski, nazywając Jakuba drogim bratem i traktując go wielce poufale, ku zadowoleniu Jana III³⁰.

Na zwycięstwie wiedeńskim skończyły się jednak sukcesy Sobieskich. W latach 1686 i 1691 królewicz podążył wraz z ojcem do Mołdawii, gdzie dwukrotnie ponieśli klęskę³¹. W 1687 roku Jan III powierzył synowi dowództwo w wyprawie kamienieckiej, ale ona także nie przyniosła sukcesu³².

Planując królewską przyszłość Jakuba, Sobiescy uznali, że znaczącym sukcesem stałoby się jego świetne małżeństwo. Zabiegała o nie zwłaszcza Maria Kazimiera³³. Wśród kandydatek na małżonkę królewicza kilkakrotnie

²⁹ M. Komarzyński: *Die Beziehungen zwischen den Höfen der Wittelsbacher und dem von Sobieski in der zweiten Hälfte des XVII. Jahrhunderts*. „Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte” 1983, Bd. 46, Heft 2, s. 314–315; K. Targosz: *Jan III Sobieski mecenasem nauk i uczonych*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1991, s. 74.

³⁰ Jan Sobieski: *Listy...*, s. 516.

³¹ C. Chowaniec: *Wyprawa Sobieskiego do Mołdawii w 1686 r.* Warszawa 1932, s. 32. Wysłannicy francuscy sugerowali, że gdyby zdobyto dla Jakuba Węgry, Aleksander mógłby panować w Polsce. K. Sarnecki: *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego. Dziennik i relacje z lat 1691–1696*. Wyd. J. Woliński. Wrocław 1958, s. 10–11; A. Kamiński: *Polska a Brandenburgia-Prusy...*, s. 261; M. Wagner: *Stanisław Jabłonowski (1634–1702): hetman koronny*. Cz. 1. Siedlce 1997, s. 68; O. Forst de Battaglia: *Jan Sobieski...*, s. 346.

³² Biblioteka Czartoryskich [dalej: BCzart.], rkps 422, k. 185, Jan III do Stanisława Jabłonowskiego, Żółkiew, 8.08.1687; Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Publiczne Potockich [dalej: AGAD APP], rkps 82, k. 149, Jan III do Marcina Kątskiego, Żółkiew, 7.08.1687; W. Czaplinski: *Władysław IV i jego czasy*. Warszawa 1972, s. 77; J. Maroń: *Sejmy z lat 1688–1689*. Wrocław 1987 (maszynopis znajdujący się w Instytucie Historii Uniwersytetu Wrocławskiego), s. 29; K. Piwarski: *Między...*, s. 29. Stanisław Jabłonowski miał się bać w tym czasie wzmocnienia Sobieskich. *Mémoires du marquis de Souches sur le règne de Louis XIV*. Publiés par le comte de Cosnac (Gabriel-Jules) et A. Bertrand. T. 2. Paris 1882–1893, s. 54; *Opis historyczny zaślubin...*, s. 2; N.A. Salvandy: *Historia...* T. 2, s. 131; O. Forst de Battaglia: *Jan Sobieski...*, s. 302; K. Konarski: *Polska w wieku XVII*. Warszawa 1921, s. 160; J. Łoski: *Jan Sobieski, jego rodzina, towarzysze broni i współczesne zabytki*. Warszawa 1883, s. 20; M. Komarzyński: *Jan III Sobieski a Bałtyk*. Gdańsk 1983, s. 48; Z. Wójcik: *Jan III Sobieski...*, s. 430. Według obecnych w obozie po bombardowaniu Kamieńca królewicz, zasiadając w radzie, „mądrze i tak dobrze jako anioł mówił”. Hetman Jabłonowski choć nadal niechętny synowi królewskiemu, podobno okazywał mu publicznie szacunek. O. Łaskowski: *Jan III Sobieski*. Lwów 1933, s. 296–297; T. Nowak: *Stanisław Jabłonowski*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 10. Kom. red. W. Konopczyński. Wrocław 1990, s. 235; M. Komarzyński: *Maria Kazimiera...*, s. 124; J. Perdenia: *Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII–XVIII wieku*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1963, s. 66; K. Targosz: *Jan III Sobieski mecenasem...*, s. 93.

³³ Z. Wójcik: *Jan III Sobieski...*, s. 463. W przyszłości starania o rękę arcyksiężniczki dla Fryderyka Augusta miały stanowić ułatwienie w jego przyszłych zabiegach o koronę polską. J.A. Gierowski: *Europa wobec unii polsko-saskiej*. W: *Z dziejów polityki i dyploma-*

pojawiała się Ludwika Karolina z Radziwiłłów — dziedziczka linii birżańskiej³⁴. Po raz ostatni starania o jej rękę podjęto w 1688 roku, co skończyło się dość spektakularną porażką³⁵. Królewicz udał się do Berlina na spotkanie z księżniczką, ale Radziwiłłówna, wbrew składanym Sobieskiemu zapewnieniom, poślubiła jego rywala — księcia palatyńskiego Karola Filipa von Pfalz-Neuburga³⁶.

W nadziei na zdobycie dla syna stosownej narzeczonej Sobiescy zwrócili się ku Francji i Austrii, licząc na przychylność tamtejszych monarchów dla swych planów matrymonialnych i dynastycznych³⁷. Francja nie potraktowała tych zabiegów z należytą powagą. Wiedeń natomiast od 1688 roku wobec chwiejącego się sojuszu antytureckiego i wzrastającego niezadowole-

macji polskiej. *Studia poświęcone pamięci Edwarda hrabiego Raczyńskiego Prezydenta RP na wychodźstwie*. Kom. red. H. Bułhak. Warszawa 1994, s. 60. Niegdyś różnorodne projekty małżeńskie snuł Jan Kazimierz. Mimo kilku kandydatek, jakie pojawiły się w tych planach, nie ożenił się przed elekcją. S. Ochmann-Staniszevska: *Dynastia Wazów...*, s. 177; T. Wasilewski: *Ostatni Waza na polskim tronie*. Katowice 1984, s. 11, 19, 53, 55; Z. Wójcik: *Jan Kazimierz Waza*. Wrocław—Warszawa—Kraków 2004, s. 40, 50.

³⁴ O rękę Ludwiki Karoliny dla syna występował także elektor brandenburski. A. Codello: *Hegemonia Paców na Litwie i ich wpływy w Rzeczypospolitej 1669—1674*. „Studia Historyczne” 1970, R. 13, z. 1, s. 28; Z. Helcel: *O dwukrotnem zameściu księżniczki Ludwiki Karoliny Radziwiłłówny i wynikłych stąd w Polsce zamieszkach. Przyczynek do dziejów panowania Jana III*. Kraków 1857, s. 23; A. Kamiński: *Polska a Brandenburgia-Prusy...*, s. 193; M. Komarzyński: *Maria Kazimiera...*, s. 110, 125; K. Piwarski: *Sprawa pruska za Jana III Sobieskiego (1688—1689)*. Lwów 1929, s. 10; Z. Wójcik: *Jan III Sobieski...*, s. 308. Elektor ujawnił wobec Francji pragnienie osadzenia młodszego syna na tronie polskim. Chciał zdobyć poparcie Wersalu dla swych zamysłów. Zob. BOss., TL 2999/I, s. 101, 146. Dodajmy, że elektor chciał wyposażyć swego syna w Łębork i Bytów, co miało stanowić dodatkowy argument za jego kandydaturą na tron polski. B. Szymczak: *Fryderyk Wilhelm*. Wrocław—Warszawa—Kraków 2006, s. 272; T. Wasilewski: *Ludwika Karolina z Radziwiłłów*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 18..., s. 110—112. Opozycja, zdając sobie sprawę, że majątki Radziwiłłowskie i tamtejsza klientela stanowiłyby doskonałą odskocznnię dla starań Sobieskiego o tron, aktywnie przeciwdziałała tym planom. Zob. BOss., TL 2998/I, s. 66; Z. Wójcik: *Jan III Sobieski...*, s. 254—268.

³⁵ Kopja skryptu Xiężniczki Radziwiłłówny margrabiny Brandenburskiej, danego Królewicowi j. Mci Jakubowi Sobieskiemu, jako za nikogo innego za mąż nie pójdzie, tylko za niego. W: *Źródła do dziejów Polski*. Wyd. M. Bielowski, A. Przeździecki. T. 1. Wilno 1843, s. 169; W. Ziembicki: *Nieznane listy Marii Kazimery*. Kraków 1935, s. 7—10; O. Forst de Battaglia: *Jan Sobieski...*, s. 315; Z. Helcel: *O dwukrotnem...*, s. 42, 70; M. Komarzyński: *Maria Kazimiera...*, s. 126; J. Maroń: *Sejm...*, s. 256; Z. Wójcik: *Jan III Sobieski...*, s. 447. Te niefortunne starania mocno nadszarpnęły opinie szlachty o królewiczu i ośmieszyły go w oczach Europy. K. Piwarski: *Królewicz Jakub w Oławie*. Kraków 1939, s. 11—12.

³⁶ Z. Helcel: *O dwukrotnem...*, s. 43—45, 48; K.B. Hoffman: *Historia upadku dynastii Sobieskich z nowych dokumentów*. „Gazeta Polska” 1862, nr 251.

³⁷ BOss., TL 2998/I, s. 139; M. Komarzyński: *Maria Kazimiera...*, s. 110—111; Z. Wójcik: *Jan III Sobieski...*, s. 281—284.

nia dworu polskiego, postanowił znaleźć narzeczoną dla królewicza Jakuba. Pod wpływem starań papieskich zaproponowano Sobieskim Jadwigę Elżbietę, księżniczkę palatyńską, córkę najbliższego doradcy Leopolda I — Filipa Wilhelma von Pfalz-Neuburg. Największą zaletą panny był jej posag polityczny — jej najstarsza siostra Eleonora była małżonką cesarza, a pozostałe poślubiły królów Hiszpanii i Portugalii oraz księcia parmeńskiego. Jej bracia z kolei byli dziedzicami Palatynatu i biskupami wielu ważnych diecezji niemieckich, jeden z nich — Franciszek Ludwik — został biskupem wrocławskim. Innym z braci był szczęśliwy konkurent do ręki Radziwiłłówny³⁸.

Rozpoczęto więc rozmowy matrymonialne. Jadwiga Elżbieta miała dostać w posagu 100 tys. florenów — tyle, ile jej siostry wydane za panujących władców Portugalii i Hiszpanii. Cesarz zażądał, by Jakub Sobieski — książę niemający korony — dał dwa razy więcej i zabezpieczył te sumy w cesarstwie. Zdaniem Leopolda I, ranga księżniczki wymagała, by dzieci tej pary nie były równe szlachcie, lecz używały tytułów książęcych. Ten warunek wydawał się bardzo trudny do spełnienia³⁹. Palatyn reński Filip Wilhelm von Pfalz-Neuburg obawiał się o los swej córki wydanej za syna elekcyjnego króla. Pragnąc zapewnić jej przyszłość, żądał dużego wiana na wypadek, gdyby Jan III zmarł, a Jakub nie zdobył po nim tronu⁴⁰. Jan III miał uzyskać zgodę, aby jego synowie zasiadali w senacie nie jednorazowo, lecz zawsze z mocy prawa. Domagał się tego cesarz, aby zabezpieczyć los Jadwigi Elżbiety, a w przyszłości jej dzieci. Z tej samej przyczyny żądano

³⁸ *Diariusz podróży do Polski wyjęty z pamiętników Jana Chrzyciela Faggiuoli...*, s. 268—269; S. Baessler, E. Brockhoff, M. Henker: *Von Kaisers Gnaden*. Neuburg an der Donau 2005, s. 369—377; W. Hesse: *Hier Wittelsbach, hier Pfalz. Die Geschichte der pfälzischen Wittelsbacher von 1214—1803*. Landau/Pfalz 1986, s. 179; C. Ingham: *The Habsburg Monarchy 1618—1815*. Cambridge 1994, s. 84; K. Piwarski: *Królewicz Jakub...*, s. 5—6. Wittelsbachom z Palatynatu zależało przede wszystkim na zachowaniu dystansu wobec Francji i cesarstwa. D.B.: *Memoires du gouvernement de l'empire*. La Haye 1741, s. 192—195; J.K. Plebański: *Jan Kazimierz, Maria Ludwika Gonzaga, dwa obrazy historyczne*. Warszawa 1862, s. 146; B. Szymczak: *Fryderyk Wilhelm*. Wrocław—Warszawa—Kraków 2006, s. 66—67; L. Pfandl: *Karl II. Das Ende der spanischen Machtstellung in Europa*. München 1940, s. 297; J.C. Petitfils: *Louis XIV*. Paris 2002, s. 491; H. Schmidt: *Kurfürst Karl Philip von der Pfalz als Reichsfürst*. Mannheim 1963, s. 62.

³⁹ Inną, stale powracającą kwestią były dobra Radziwiłłowskie i opieka nad nimi, zwłaszcza że Ludwika Karolina spodziewała się dziecka. Neuburgowie chcieli utrzymać kuratelę Sapiechów nad tymi majątkami. Teki Waliszewskiego w zbiorach PAN w Krakowie [dalej: TW] nr 8725, s. 3801—3802. W międzyczasie zrodził się jeszcze pomysł, by Karol Filip Neuburg otrzymał indygenat polski. Jana III łudzono, że w zamian cesarz mógłby nawet zaakceptować polską zwierzchność w Mołdawii. O. Forst de Battaglia: *Jan Sobieski...*, s. 334; J. Maroń: *Sejmy...*, s. 332.

⁴⁰ E. Rykaczewski: *Relacje nuncjuszków apostolskich i innych osób o Polsce...*, s. 518—521.

w Wiedniu i Neuburgu nadania Jadwidze Elżbiecie indygenatu, by jej potomstwo mogło dziedziczyć w Polsce dobra po dziadku⁴¹.

Leopold I gotów był przeznaczyć przyszłej młodej parze jakieś terytorium na Śląsku, jako zabezpieczenie sum posagowych⁴². Zdecydowano o ich ulokowaniu na Oławie. Terytorium zostało przyznane Sobieskim z zachowanym przez cesarza prawem wykupu⁴³. Niezadowoleni ze zbliżenia dworu polskiego z Wiedniem Francuzi straszili Marię Kazimiერę, że cesarz i tak nie poprze w przyszłości starań królewicza o tron, lecz udzieli wsparcia Karolowi Filipowi, mężowi Radziwiłłówny, albo swemu szwagrowi Karolowi lotaryńskiemu⁴⁴. Sobiescy pragnęli, by cesarz wyraził zgodę na zajęcie przez Jana III księstw naddunajskich, co wzmocniłoby szanse Jakuba na tron polski, ale Leopold I tego nie uczynił⁴⁵. Maria Kazimiera powiadomiła najstarszego syna o sfinalizowaniu rozmów matrymonialnych. Nie ukrywała, że na jego żonę wołałaby księżniczkę francuską, podkreślała jednak, że Wersal nie zaproponował im niczego stosownego w tej kwestii. Teraz pragnęła jedynie, by nikt nie przeszkodził w zawarciu związku, który dla Jakuba szczykował⁴⁶. Na wieść o sfinalizowaniu porozumienia Jakub powiadomił krewnych narzeczonej o przygotowaniach weselnych⁴⁷.

⁴¹ TW nr 8725, s. 3982, 4011, 4046, 4073, 4074; A. Kamieński: *Polska a Brandenburgia-Prusy...*, s. 333; A. Karpiński: *Topografia prywatności „wielkiego człowieka”. O Arkadiach S.H. Lubomirskiego*. W: *Literatura polskiego baroku. W kręgu idei*. Red. A. Nowicka-Jeżowa, M. Hanusiewicz i A. Karpiński. Lublin 1995, s. 387—388.

⁴² Nacyjnalnyj Gistarycznyj Archiu Bielarusi [dalej: NGAB], f. 694, o. 12, rkps 376, k. 13, Giacomo Cantelmi do Johanna Christopha Zierowskiego, Żółkiew, 9.11.1689.

⁴³ K. Piwarski: *Historia Śląska w zarysie*. Katowice—Wrocław 1947, s. 238. Habsburgowie nadal obawiali się polskich roszczeń względem przygranicznych terenów Śląska. K. Piwarski: *Królewicz Jakub...*, s. 6—7; W. Korta: *Historia Śląska do 1763 roku*. Warszawa 2003, s. 320—321; K. Piwarski: *Pomysły odzyskania Śląska za Jana III Sobieskiego*. Katowice 1938, s. 23—27. W owym czasie żadne ze śląskich terytoriów nie miało niezależności od władzy cesarskiej. Idem: *Śląsk a Polska za Jana III Sobieskiego*. Cieszyn 1929, s. 16; W. Roszkowska: *Oława królewiczów Sobieskich*. Wrocław 1984, s. 32—34, 36—37; S. Śreniowski: *Historia ustroju Śląska*. Katowice—Wrocław 1948, s. 177.

⁴⁴ BOss., TL 3002/I, s. 111; TW nr 8725, s. 3679; M. Komarzyński: *Maria Kazimiera...*, s. 129.

⁴⁵ N.A. Salvandy: *Historia...* T. 2, s. 151; O. Forst de Battaglia: *Jan Sobieski...*, s. 331; R. Kawecki: *Kardynał Michał Stefan Radziejowski (1645—1705)*. Opole 2005, s. 72; Z. Wójcik: *Jan III Sobieski...*, s. 464—466.

⁴⁶ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 151, k. 46r.—48r., Maria Kazimiera do Jakuba Sobieskiego, [b.m.], niedziela w nocy 8. M. Komarzyński: *Decyzja o odsieczy wiedeńskiej w świetle korespondencji królowej Marii Kazimiery*. „Kwartalnik Historyczny” 1994, R. 101, z. 4, s. 34.

⁴⁷ Lwiwska Naukowa Biblioteka im. Stefanyka NAN Ukraini [dalej: LNB], rkps 876 II, k. 187v., *Expediatio connubialis Principis Jacobi ad Seruum Leopoldum Imperatorem*, Żółkiew, 30.11.1690; ibidem, k. 188r., *Expediatio connubialis Principis Jacobi ad Seruum Electorem Palatinum Rheni*, Żółkiew, 30.11.1690; ibidem, k. 188v., *Expediatio connubialis Prin-*

13 lutego Jadwiga Elżbieta wyruszyła w drogę. Towarzyszyła jej matka Elżbieta Amalia⁴⁸. We Wrocławiu powitano je bardzo uroczyście⁴⁹. O szczęśliwym przyjeździe Jadwigi Elżbiety na Śląsk jej brat Franciszek Ludwik zawiadomił niecierpliwego narzeczonego⁵⁰. Jakub wyjechał naprzeciw księżniczce i ujrzał ją 13 marca w Oleśnicy⁵¹. W Warszawie odbyły się wspaniałe uroczystości weselne⁵². Na dwór polski przysłano gratulacje dla szczęśliwych małżonków od rodziny narzeczonej⁵³. Nowożeńcy odpowiedzieli na nie, wysyłając opisy uroczystości, jakie na ich cześć przygotowano⁵⁴.

W tym samym czasie, mimo niemieckiego małżeństwa syna, Maria Kazimiera skłaniała się ku zerwaniu z Wiedniem i powrotowi do współpracy z Wersalem. Snuła więc plany zawarcia odrębnego pokoju z Turcją⁵⁵. Tymczasem Jan III przygotowywał nową kampanię antyturecką, a nawet zamierzał powierzyć naczelne dowództwo w niej królewiczowi Jakubowi⁵⁶. Tymczasem, zdaniem markiza de Béthune, królewicz chciał, by oddano mu 6-tysięczne wojsko, z którym udałby się do Siedmiogrodu z pomocą cesarzowi⁵⁷. Takie propozycje przywiózł ponoć do Polski nowy ambasador cesarski hrabia Philip von Thurn. Miało to najpełniej zaświadczać o oddaniu najstar-

cipis Jacobi ad Sermum Electorem Saxoniae, Żółkiew, 30.11.1690; ibidem, k. 188v.—189r., Expeditio connubialis Principis Jacobi ad Sermum Matrem Electricem, Żółkiew, 30.11.1690; ibidem, k. 191r., Expeditio connubialis Principis Jacobi ad Sermum Romam Imperatricem, Żółkiew, 30.11.1690; ibidem, k. 191v., Expeditio connubialis Principis Jacobi ad Sermum Regem Christianissimum, Żółkiew, 30.11.1690; ibidem, k. 190v., Expeditio connubialis Principis Jacobi ad Neam Sponsam, Żółkiew, 30.11.1690.

⁴⁸ *Diariusz podróży...*, s. 268—269.

⁴⁹ K. Matwijowski: *Uroczystości, obchody i widowiska w barokowym Wrocławiu*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1969, s. 41; „Gazette de France” z 6 stycznia 1691.

⁵⁰ NGAB, f. 694, o. 12, nr 285, k. 1r.—v., Franciszek Ludwik von Pfalz-Neuburg do Jakuba Sobieskiego, Wrocław, 10.03.1691.

⁵¹ *Opis historyczny zaślubin...*, s. 12—15; *Diariusz podróży...*, s. 288—289; W. Roszkowska: *Olawa...*, s. 37.

⁵² *Diariusz podróży...*, s. 286—290; *Opis historyczny zaślubin...*, s. 10—20.

⁵³ Haus-, Hof- und Staatsarchiv [dalej: HHStA], Polen, rkps I/87, k. 2r.—v., Aleksander Zygmunt von Pfalz-Neuburg do Jakuba Sobieskiego, [b.m.], 16.05.1691; NGAB, f. 694, o. 12, rkps 280, k. 2, Maria Anna do Jakuba Sobieskiego, Madryt, 14.11.1691.

⁵⁴ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 280, k. 4, Maria Anna do Jakuba Sobieskiego, Madryt, 28.03.1692.

⁵⁵ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 151, k. 58r.—59r., Maria Kazimiera do Jakuba Sobieskiego, Jaworów 3.07.[1691?]. Maria Kazimiera zdecydowanie opowiadała się wówczas za zmianą kursu politycznego. K. Piwarski: *Sprawa pośrednictwa tatarskiego w wojnie polsko-tureckiej (1692—1693)*. W: *Studia Historica w 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego*. Warszawa 1958, s. 362, 364.

⁵⁶ „Gazette de France” z 24 sierpnia 1691. Informacja ta nie znajduje potwierdzenia w innych źródłach.

⁵⁷ TW nr 8726, s. 4541—4542; „Gazette de France” z 7 lipca 1691.

szego syna królewskiego interesom Wiednia⁵⁸. Maria Kazimiera próbowała przekonać Jakuba do zaniechania współpracy z Wiedniem, gdyż jej zdaniem tylko Francja mogła pomóc Sobieskim w staraniach o tron⁵⁹. Królewicz nie uległ jednak namowom matki, a dyplomacja cesarska zapewniała go o ewentualnej pomocy w elekcji i dyskretnie próbowała skłócić go z rodzicami⁶⁰.

Habsburgowie naciskali na Jakuba, by Polska odrzuciła propozycje francuskie dotyczące pokoju odrębnego⁶¹. Cesarz prosił Jakuba o podjęcie aktywnej współpracy z przedstawicielem Wiednia Krzysztofem Wacławem Nostitzem⁶². Dyplomacji cesarskiej byłoby bowiem na rękę, gdyby obydwaj zadziałali podczas zbliżającego się sejmu, nie dopuszczając do zawarcia pokoju odrębnego z Turcją i zakończenia wojny⁶³. Jakub do Grodna nie pojechał, wszakże doradzał wysłannikowi austriackiemu porozumienie z prymasem Michałem Radziejowskim⁶⁴.

Po swym ślubie Jakub utrzymywał ożywione kontakty z rodziną małżonki, co ułatwiał mu pobyt w Oławie. Królewicz przebywał na Śląsku i najprawdopodobniej wraz z żoną odwiedził Cieplice dla odbycia kuracji⁶⁵. Zapraszał ich także do siebie biskup wrocławski⁶⁶. Ponadto królewicz Jakub korespondował z resztą rodzeństwa Jadwigi Elżbiety, zwłaszcza z Marią Anną zasiadającą na tronie hiszpańskim⁶⁷ oraz z jej bratem, elektorem Pala-

⁵⁸ O. Forst de Battaglia: *Jan Sobieski...*, s. 343—344.

⁵⁹ W. Ziembicki: *Nieznane listy...*, s. 19; O. Forst de Battaglia: *Jan Sobieski...*, s. 353—354.

⁶⁰ A. Kaźmierczyk: *Sejm grodzieński, 31 grudnia 1692—11 lutego 1693*. „Studia Historyczne” 1990, R. 33, z. 1, s. 23; K. Piwarski: *Królewicz Jakub...*, s. 12—13.

⁶¹ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 278, k. 11r., Leopold I do Jakuba Sobieskiego, Wiedeń, 30.12.1692. Zwolenniczką takiego pokoju była wówczas Maria Kazimiera. A. Kaźmierczyk: *Sejm...*, s. 23.

⁶² NGAB, f. 694, o. 12, rkps 278, k. 13r., Leopold I do Jakuba Sobieskiego, Wiedeń, 22.12.1692. Zwolenniczką wpływów niemieckich w Polsce była także siostra królewska Katarzyna Radziwiłłowa. D. Garbusińska: *Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa — kobieta dwóch epok*. W: *Studia z dziejów...*, s. 173.

⁶³ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 278, k. 15, Leopold I do Jakuba Sobieskiego, Wiedeń, 27.12.1692. Powstawało jednak pytanie, czy Wiedeń mógł całkowicie zaufać Jakubowi wobec jego niestałości. Ponadto królewicz nie miał w Polsce ani specjalnych wpływów, ani zwolenników, bez których działalność polityczna była nie do pomyślenia. K. Piwarski: *Królewicz Jakub...*, s. 12—13. Pragnąc wpłynąć na Jakuba, kontaktowano się z jego otoczeniem. Biblioteka Jagiellońska [dalej: BJ], rkps 7758, k. 144r.—v., Rozrażewska do Krzysztofa Wacława Nostitza, Wrocław, 23.01.1693.

⁶⁴ BJ, rkps 7758, k. 33r.—34r., Jakub Sobieski do Krzysztofa Wacława Nostitza, [b.m., b.d.].

⁶⁵ W. Roszkowska: *Oława...*, s. 41.

⁶⁶ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 285, k. 3, Franciszek Ludwik von Pfalz-Neuburg do Jakuba Sobieskiego, Wrocław, 7.03.1692.

⁶⁷ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 280, k. 2, Maria Anna do Jakuba Sobieskiego, Madryt, 14.11.1691; ibidem, k. 4, Maria Anna do Jakuba Sobieskiego, Madryt, 28.03.1692; ibidem,

tynatu Johannem Wilhelmem⁶⁸. Dzięki swemu mariażowi królewicz Jakub nawiązał kontakty także z książętami włoskimi. Regularnie korespondował z Parmą, gdzie mieszkała jego szwagierka Dorota von Pfalz-Neuburg⁶⁹.

Gdy w początkach 1693 roku zaplanowano wizytę elektorowej Palatynatu Elżbiety Amalii we Wrocławiu, Jakub i Jadwiga Elżbieta udali się na spotkanie z nią⁷⁰. Księżna miała odwiedzić swego syna arcybiskupa Franciszka Ludwika, przebywała trzy dni we Wrocławiu, a potem wyjechała do Brzegu i Nysy⁷¹. Jan III wyrażał żal, że synowa wyjeżdża, ale uznawał, że Jadwiga Elżbieta nie tylko pragnie zobaczyć się z matką, ale odpowiada na wezwanie elektorowej⁷². Natomiast Maria Kazimiera zarzucała Jakubowi, że pojechał na Śląsk wraz z małżonką. Jej zdaniem, ambasador cesarski nawet nie ukrywał, że sprawy Neuburga stoją w Wiedniu lepiej niż Sobieskich. Wróżyła ponuro, że Sobiescy nie uzyskają od Habsburgów niczego, dodawała ze smutkiem: „[...] zdaje się, że uruchomiliśmy maszynę, która działa przeciw nam”⁷³. Podkreślała też, że wielu senatorów opowiada się niemal jawnie za księciem palatyńskim Karolem Filipem⁷⁴. Choć monarchini przestrzegała syna przed utrzymywaniem nadmiernie bliskich stosunków z niemiecką rodziną jego małżonki, królewicz nie zmienił swej polityki, bo właśnie stamtąd, wbrew opiniom matki, Jakub upatrywał pomocy.

Jesienią 1693 roku Jan III z ogromnym zdziwieniem przyjął wiadomość, że Jakub *incognito* pojechał ze Śląska do Niemiec. Odwiedził między innymi Lipsk, Wrocław, gdzie bankietował z Krzysztofem Leopoldem Schaffgotschem oraz księżną Karoliną holsztyńską⁷⁵. Królowa nieustannie próbowała wyperswadować synowi takie podróże, ostrzegając, że na Śląsku przebywa jego śmiertelny wróg Karol Filip von Pfalz-Neuburg. Nie ukrywała też nie-

k. 8, Maria Anna do Jakuba Sobieskiego, Madryt, 28.03.1695; ibidem, k. 10, Maria Anna do Jakuba Sobieskiego, Madryt, 30.03.1696; ibidem, k. 12, Maria Anna do Jakuba Sobieskiego, Madryt, 12.02.1698.

⁶⁸ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 114, k. 2r., Johann Wilhelm von Pfalz-Neuburg do Jakuba Sobieskiego, Düsseldorf, 11.01.1692.

⁶⁹ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 283, k. 1r., Francesco Farnese do Jakuba Sobieskiego, Parma, 24.12.1692 oraz inne listy z tego zbioru.

⁷⁰ „Gazette de France” z 4 kwietnia 1693.

⁷¹ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 141, k. 24, Samuel Proski do NN, [b.m., b.d.]; K. Matwiowski: *Uroczystości, obchody i widowiska w barokowym Wrocławiu...*, s. 36–38.

⁷² NGAB, f. 694, o. 12, rkps 182, k. 1r., Jan III do Jadwigi Elżbiety, Garwolin, 16.07.[?].

⁷³ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 151, k. 142–149, Maria Kazimiera do Jakuba Sobieskiego, Kamienna, [b.d.].

⁷⁴ O. Forst de Battaglia: *Jan Sobieski...*, s. 354.

⁷⁵ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 151, k. 82r.—84r., Maria Kazimiera do Jakuba Sobieskiego, Pielaszkowice, 6.07.[?]; K. Sarnecki: *Pamiętniki...*, s. 60.

zadowolenia króla z działań Jakuba⁷⁶. Zagniewana monarchini zwróciła się również do synowej, zarzucając jej, że pozwoliła mężowi wyjechać⁷⁷. Także cesarzowa Eleonora przestrzegała Jakuba, by nie narażał się rodzicom, podróżując do Niemiec, zwłaszcza że, jak słusznie sądziła, takiej podróży nie da się ukryć. Tłumaczyła królewiczowi, że wywoła tym nieprzyjemne komentarze ze strony ambasadora francuskiego Melchiora de Polignac i wszystkich wrogów zbliżenia z Habsburgami, przez co zaszkodzi własnym interesom i zmniejszy swe szanse na koronę⁷⁸.

Kontakty królewicza Jakuba z Wiedniem przyczyniły się do małżeństwa jego siostry Teresy Kunegundy. To on przyniósł wieść o śmierci pierwszej żony elektora bawarskiego Maksymiliana Emanuela Marii Antonii⁷⁹. Wkrótce potem sfinalizowano rozmowy matrymonialne, a królewicz Jakub pozostawał w stałym kontakcie z dawnym towarzyszem spod Wiednia — reprezentował Maksymiliana Emanuela u boku siostry podczas zaślubin *per procura*, a potem gdy przedłużały się przygotowania do wyjazdu królowny do małżonka⁸⁰.

W 1695 roku zmarła Ludwika Karolina Radziwiłłówna, pozostawiając tylko jedną córkę Zofię Elżbietę Augustę. Wyniknął z tego spór o opiekę nad jej dobrami⁸¹. Jakub Sobieski zwrócił się do cesarzowej Eleonory o przyznanie mu opieki nad bratanicą żony. Jan III wyraził opinię, że majątki Zofii Elżbiety powinny znaleźć się w rękach dobrego, oddanego Neuburgom zarządcy. Księżniczka natomiast powinna być dobrze wychowywana i nale-

⁷⁶ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 151, k. 82r.—84r., Maria Kazimiera do Jakuba Sobieskiego, Pielaszkowice, 6.07.[?]; NGAB, f. 694, o. 12, rkps 152, k. 14r.—17r., Maria Kazimiera do Jakuba Sobieskiego, Czemierniki, 19.09.[?]; H. Schmidt: *Kurfürst Karl Philip...*, s. 23.

⁷⁷ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 180, k. 7r.—v., Maria Kazimiera do Jadwigi Elżbiety Sobieskiej, Jaworów, 27.01.[?].

⁷⁸ K.B. Hoffman: *Historia upadku dynastii Sobieskich...*; K. Piwarski: *Królewicz Jakub...*, s. 13.

⁷⁹ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 146, k. 41r., Maria Kazimiera do Jana III, [b.m., b.d.]; M. Wagner: *Stanisław Jabłonowski. Wódz i minister...* Cz. 3, s. 81; J. Woliński: *Z dziejów wojny i polityki w dobie Jana Sobieskiego*. Warszawa 1960, s. 15; Z. Wójcik: *Jan III Sobieski...*, s. 473. Po śmierci Habsburżanki Maksymilianowi Emanuelowi zaproponowano na żonę siostrę Jadwigi Elżbiety Leopoldynę Eleonorę, ale i ona zmarła w 1693 roku, otwierając tym zapewne drogę do małżeństwa elektora z Teresą Kunegundą Sobieską. NGAB, f. 694, o. 12, rkps 114, k. 3r., Johann Wilhelm do Jakuba Sobieskiego, [b.m.], 9.03.1693; S. Baeumler, E. Brockhoff, M. Henker: *Von Kaisers...*, s. 370; K. Targosz: *Sawantki w Polsce XVII wieku. Aspiracje intelektualne kobiet ze środowisk dworskich*. Warszawa 1997, s. 256.

⁸⁰ *Dyjaryjusz wesela królowny polskiej 15 Augusti 1694 odprawującego się usque ad diem 18 przez trzy dni w Warszawie*. [B.d.], s. 157—161; „Gazette de France” z 26 czerwca 1694; z 18 sierpnia 1694. Elektor podziękował królewiczowi Jakubowi za reprezentowanie go podczas uroczystości ślubnej. NGAB, f. 694, o. 12, rkps 295, k. 1a.r.—v., Maksymilian Emanuel do Jakuba Sobieskiego, camp du Hohenlohe, 22.09.1694; ibidem, k. 7r.—v., Maksymilian Emanuel do Jakuba Sobieskiego, camp du Hohenlohe, 2.10.1694.

⁸¹ K. Sarnecki: *Pamiętniki...*, s. 80—81, 97.

życie edukowana. Jakub podkreślał, że jakkolwiek wszelkie decyzje należą do cesarza i króla polskiego, jednak wpływ cesarszej na ich wolę może być znaczący⁸². Zapewniał, że pieniądze uzyskane z majątku księżniczki zostaną przeznaczone na jej utrzymanie i edukację⁸³. Cesarzowa nie poparła jednak propozycji królewicza⁸⁴. Ponoć Jakub zwrócił się wówczas do Eleonory z prośbą o nadanie mu jakiegoś księstwa w Rzeszy, gdyż pragnął opuścić Polskę⁸⁵. Było to spowodowane kiepską sytuacją finansową królewicza. Miał też planować służbę w armii cesarskiej, na co nie zgadzał się Leopold I, tłumacząc, że obecność królewicza w Polsce jest konieczna ze względu na coraz gorszy stan zdrowia jego ojca i spodziewaną elekcję⁸⁶.

Właśnie w 1695 roku wobec postępującej choroby Jana III, królewicz Jakub próbował wy badać możliwość uzyskania poparcia Szwecji podczas przyszłej elekcji. Do Sztokholmu pojechał przedstawiciel królewicza baron Merens. Starał się on przede wszystkim o zbliżenie z kanclerzem Bengtem Oxenstierną. Karol XI skłonny był ponoć wesprzeć starania polskiego królewicza o tron⁸⁷. W Szwecji wyrażono gotowość do podjęcia rozmów, których przedmiotem stała się kwestia pomocy zbrojnej dla kandydatury królewicza w czasie elekcji. Jakub miał obiecywać Szwedom w zamian oddanie im terenów spornych. Nie wiadomo jednak, o jakie konkretnie terytoria chodziło, gdyż w żadnych źródłach nie są one wymienione. Pojawia się jednak pytanie, czy naprawdę była mowa o przekazaniu Szwecji obszarów nadgranicznych i na ile takie wzmianki, jeżeli padały ustnie, można było traktować poważnie. Oskarżanie królewicza Jakuba o zdradę i skłonność do handlowania ziemiami polskimi w zamian za koronę może być przesadne. Nie da się wykluczyć także, że Sztokholm łudził królewicza obietnicami pomocy, w rzeczywistości natomiast trwonił jego pieniądze, czas i wysiłek, wcale nie zamierzając udzielić mu realnego wsparcia. Mogło tak być w istocie, gdyż pod koniec 1695 roku przeciwnicy Jakuba z nieskrywaną satysfakcją odnoto-

⁸² NGAB, f. 694, o. 12, rkps 376, k. 45, Jakub Sobieski do Eleonory, [b.m., b.d.]; G. Sliesoriūnas: *Lietuvos didžioji kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse: didikų grupuočių kova 1690–1697m.* Vilnius 2000, s. 174.

⁸³ A. Sajkowski: *W stronę Wiednia: dole i niedole wojenne w świetle listów i pamiątek.* Poznań 1984, s. 328.

⁸⁴ M. Komaczyński: *Maria Kazimiera...*, s. 125. Karol Filip prosił cesarzową, by jego córka nie była wychowywana w Polsce. Elżbieta Augusta mieszkała przy stryju elektorze Johannie Wilhelmie w Düsseldorfie. H. Schmidt: *Kurfürst Karl Philip...*, s. 26.

⁸⁵ O. Forst de Battaglia: *Jan Sobieski...*, s. 366.

⁸⁶ K. Piwarski: *Królewicz Jakub...*, s. 14.

⁸⁷ G. Jonasson: *Polska i Szwecja za czasów Jana III Sobieskiego.* W: *Ród Sobieskich...*, s. 241–242; M. Komaczyński: *Zabiegi królewicza Jakuba o pomoc Szwecji w walce o tron po Janie III.* W: *Strefa bałtycka w XVI–XVIII wieku. Polityka — Społeczeństwo — Gospodarka.* Red. J. Trzoska. Gdańsk 1983, s. 105–114. Przyniosło to owoc w postaci plotek, jakie rozeszły się po śmierci Jana III, że Szwecja szykuje się do wojny z Polską.

wali, że młody Sobieski niczego nie uzyskał w Szwecji i tak się tym martwi, że aż podupadł na zdrowiu⁸⁸.

Gdy w czerwcu 1697 roku zmarł Jan III, królewicz Jakub zwrócił się do cesarza z prośbą o pomoc⁸⁹. Leopold I zapewniał szwagra o swej dobrej woli i gotowości do udzielenia mu wsparcia⁹⁰. Bez wątpienia Jakub mógł liczyć na pomoc ze strony Eleonory⁹¹. Królewicz kontaktował się z Habsburgami, informując o swej sytuacji⁹². Dbał również o utrzymywanie przyjaznych kontaktów z rodziną żony⁹³. Nad Wisłę przysłano z Wiednia dyplomatów, którzy mieli pomóc Jakubowi w staraniach o tron. Jednak żaden z nich nie przywiózł pieniędzy, których oczekiwał Sobieski. Tym samym nie udzielono mu realnej pomocy⁹⁴. Habsburgowie przesłali klejnoty, które należało oddać Jadwidze Elżbiecie i to ona miała zdecydować, komu je przekazać⁹⁵. W Wiedniu polegano na popularności nazwiska Sobieskich wśród polskiej szlachty, a zapewne także na pieniądzech, jakie dzięki bogactwu ojca mógł zgromadzić królewicz Jakub. To właśnie wysłannik cesarski biskup passawski Jan Filip Lamberg przedstawił oficjalnie kandydaturę królewicza na polu elekcyjnym. Stało się to 21 czerwca. Nie wiemy, z jakiego powodu — celowo, czy z racji skrajnej nieudolności — obraził zgromadzoną szlachtę, nie nazywając Rzeczypospolitej *Serenissima*, co wzbudziło protesty i, być może, zaszkodziło Sobieskiemu⁹⁶.

Po śmierci ojca królewicz Jakub odnowił swoje kontakty ze Sztokholmem, gdzie nadal miał zabiegać o pomoc zbrojną. Tym razem wysłał kancle-

⁸⁸ M. Komarzyński: *Zabiegi królewicza...*, s. 109—110, 112.

⁸⁹ Biblioteka PAN w Kórniku [dalej: BPANK], rkps 1322, k. 66v.—67r., Jakub Sobieski do Leopolda I, [b.m., b.d.].

⁹⁰ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 278, k. 33r., Leopold I do Jakuba Sobieskiego, Wiedeń, 16.02.1697.

⁹¹ K. Piwarski: *Królewicz Jakub...*, s. 17—18; H. Schmidt: *Kurfürst Karl Philip...*, s. 31, 34.

⁹² NGAB, f. 694, o. 12, rkps 291, k. 49r.—50v., Jakub Sobieski do Leopolda I, [b.m., b.d.].

⁹³ Archiwum Państwowe we Wrocławiu [dalej: APWrocław], Biskupstwo wrocławskie rkps 97, k. 86—88, NN do Franciszka Ludwika von Pfalz-Neuburg, Warszawa, 2.05.1696.

⁹⁴ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 278, k. 35r., Leopold I do Jakuba Sobieskiego, Wiedeń, 10.04.1697; HHSTA, Polen rkps I/82, k. 11r.—14v., Extrait de l'instruction donée à l'éveque de Passau, [b.m., b.d.]; K. Piwarski: *Królewicz Jakub...*, s. 16—18; Idem: *Das Interregnum 1696/1697 in Polen und die politische Lage in Europa*. In: *Um die polnische Krone. Sachsem und Polen Während des Nordisches Kriegs 1700—1721*. Hrsg. J. Kalisch, J. Gierowski. Berlin 1962, s. 27.

⁹⁵ HHSTA, Polen rkps I/82, k. 11r.—14v., Extrait de l'instruction...

⁹⁶ BPANK, rkps 1200, k. 425r., Diariusz elekcji w Warszawie 15 May 1697mo Anno; BCzart., rkps 521, k. 590, Dyaryusz Seymu electionis 1697 15 Maii; BOss., rkps 6147, k. 53—54, Mikołaj Tarło: *Dyaryusz elekcyej*; K. Piwarski: *Królewicz Jakub...*, s. 18; W. Sobociński: *Pakta konventa. Studium z historii prawa polskiego*. Kraków 1939, s. 118—119.

rzowi Bengtowi Oxenstiernie pieniądze i klejnoty, by zyskać jego przychylność. Ponoć Karol XI skłonny był wesprzeć Sobieskiego, w zamian za co Szwecja miała otrzymać jakieś terytorium — Żmudź, Kurlandię lub ziemię piltyńską⁹⁷. Zabiegi królewicza w Szwecji pilnie obserwował elektor brandenburski. W Szwecji przewidywano, że Brandenburgia nie będzie sprzyjać Sobieskim, mimo to próbowano wpłynąć na opinię Fryderyka III i zalecić rodzinę królewską na tron. Jednak sytuacja w Szwecji uległa zmianie, zmarł bowiem Karol XI. Zajęta swymi sprawami wewnętrznymi, wobec małoletniości Karola XII, nie mogła zaangażować się w polską elekcję⁹⁸. Sprzyjający Sobieskiemu kanclerz Oxenstierna odstąpił go. Ponoć stało się tak również z powodu nieudolności wysłanników Jakuba i braku wystarczających starań z jego strony⁹⁹. Królewicz wysłał swych przedstawicieli również do elektora brandenburskiego¹⁰⁰. Poinformował o tym także cesarza¹⁰¹. Brandenburgia od dawna deklarowała poparcie dla elekcji Sobieskiego. Widząc przychylność Austrii wobec starań królewicza, Fryderyk III nie miał odwagi, by otwarcie wystąpić przeciwko Jakubowi. Obawiał się natomiast współdziałania Austrii, Szwecji i Rosji w tej sprawie¹⁰². Królewicz Jakub prosił nawet cesarza, by ten wstawił się u Fryderyka III i zapewnił rodzinie królewskiej pomoc ze strony elektora¹⁰³. Dwór berliński śledził wypadki bezkrólewia z wielką uwagą, a jego wysłannik, Johann Hoverbeck, postępował bardzo oględnie¹⁰⁴. Fryderyk III nie zdradzał swych sympatii. Z tego względu przypisywano mu dzia-

⁹⁷ K. Piwarski: *Królewicz Jakub...*, s. 19. Informację tę Piwarski podaje za La Bizardierem, a więc pochodzi ona ze źródeł francuskich. Co ciekawe, starania królewicza nie wzbudziły większego zainteresowania ani obaw ze strony wrogiego mu Wersalu. Uważano natomiast, że rewelacje o związkach Jakuba z Karolem XI należy jak najszerzej rozpowszechnić, by zaszkodziły one Sobieskiemu. N.A. Salvandy: *Historia...* T. 3, s. 184; O. Forst de Battaglia: *Jan Sobieski...*, s. 365—366; M. Komarzyński: *Zabiegi...*, s. 112.

⁹⁸ G. Jonasson: *Polska i Szwecja...*, s. 241. 19 listopada 1697 roku uznano Karola XII za pełnoletniego, ale nikt nie potraktował go poważnie z powodu jego młodego wieku i braku doświadczenia. *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la révolution française. Suède*. Par A. Geoffroy. Paris 1885, s. LXXV; A. Walewski: *Dzieje bezkrólewia po skonie Jana III*. Kraków 1874, s. 143—144, 147—148.

⁹⁹ M. Komarzyński: *Zabiegi...*, s. 112. Śledzący jego poczynania przedstawiciel Francji podkreślał nieudolność, z jaką Jakub zabiegał o ewentualną pomoc. A. Walewski: *Dzieje...*, s. 143—144, 147—148, 154, 156—157.

¹⁰⁰ HHSTA, Polen rkps I/82, k. 19r.—21v., Gianluigi Piccinardi do Leopolda I, Warszawa, 22.03.1697.

¹⁰¹ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 291, k. 49r.—50v., Jakub Sobieski do Leopolda I, [b.m., b.d.].

¹⁰² A. Kamiński: *Polska a Brandenburgia-Prusy...*, s. 377; A. Walewski: *Dzieje...*, s. 19, 139—140.

¹⁰³ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 291, k. 83r.—v., Jakub Sobieski do Leopolda I, [b.m., b.d.].

¹⁰⁴ A. Walewski: *Dzieje...*, s. 146.

łania na rzecz wielu różnych kandydatów¹⁰⁵. Dla Brandenburgii najlepszym władcą w Rzeczypospolitej byłby ktoś bardzo słaby, a wybór Sobieskiego mógł oznaczać wzmocnienie rodziny i Polski pod jej rządami. Ponadto Jakub nie zabiegał o pomoc Fryderyka III zbyt aktywnie¹⁰⁶.

Przedstawiciel francuski nad Wisłą Melchior de Polignac, wbrew zaleceniom Wersalu, rozpoczął działania wymierzone przeciw Jakubowi Sobieskiemu jeszcze przed śmiercią Jana III. Pod wpływem kontaktów z niechętnymi Sobieskiemu magnatami uznał, że korzystniej będzie osadzić na tronie polskim księcia francuskiego¹⁰⁷. Próbował nawet pozyskać dla swych działań królową, przekonując ją, że najstarszy syn stanowi dla niej zagrożenie¹⁰⁸. Mimo to Maria Kazimiera zwróciła się do Ludwika XIV, prosząc o poparcie jej rodziny w staraniach o tron. Król Słońce nie chciał jednak widzieć na tronie Jakuba jako szwagra cesarza, mimo to wydał wyraźne polecenie, by Polignac nie przeszkadzał Sobieskiemu za bardzo, żeby nie zrazić go do Francji¹⁰⁹. Zdaniem jednego z autorów francuskich, w początkach bezkrólewia doszło do spotkania ambasadora z Jakubem Sobieskim. Królewicz miał szczerze wyznać, że chce poprosić cesarza o pieniądze. Podkreślał jednak,

¹⁰⁵ J. Staszewski: *August II Mocny*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1998, s. 48—53; Idem: *Elekcja 1697 roku*. W: Idem: „Jak Polskę przemienić w kraj kwitnący...”. *Szkice i studia z czasów saskich*. Olsztyn 1997, s. 15, 20; A. Walewski: *Dzieje...*, s. 142, 146.

¹⁰⁶ Według Walewskiego przyczyny te leżały z jednej strony w związkach królewicza z Wiedniem, a z drugiej — w zadawnionej urazie związanej z Ludwiką Karoliną Radziwiłłówną. A. Walewski: *Dzieje...*, s. 142, 145, 152, 295—307. Sobieski związany był z rodziną neuburską i jako król polski mógłby wesprzeć ich roszczenia do terytoriów nadreńskich — przedmiotu rywalizacji między nimi a Hohenzollernami. Przez cały XVII wiek ród von Pfalz-Neuburg toczył spór z elektorami Brandenburgii o dziedzictwo Kliwii, Jülichu i Bergu. Uważa się, że przejście na katolicyzm było spowodowane chęcią zbliżenia do dziedzictwa zwłaszcza Jülichu i Bergu, gdzie większość mieszkańców była katolikami. B. Szymczak: *Fryderyk Wilhelm...*, s. 17.

¹⁰⁷ A. Skrzypietz: *Francuskie zabiegi o koronę polską po śmierci Jana III Sobieskiego*. Katowice 2009, s. 58—59; J. Staszewski: *W zasięgu europejskiej polityki Francji (od połowy XVII w. do połowy XVIII stulecia)*. W: *Polska — Francja dziesięć wieków związków politycznych, kulturalnych i gospodarczych*. Red. A. Tomczak. Warszawa 1983, s. 96—97.

¹⁰⁸ Archives Diplomatiques du Ministère des Affaires Etrangères [dalej: AE], Pologne 97, k. 3, Melchior de Polignac do Ludwika XIV, Warszawa, 16.01.1697; Teki Rzymskie w zbiorach PAN, rkps 8443, k. 127; *Depesze księdza de Polignac posła francuskiego po śmierci Jana III króla polskiego. Z rękopisu cesarskiej biblioteki w Paryżu*. T. 1. Wyd. J.K. Żupański. Poznań 1855, s. 45—46, 48, 63; M. Mongrillon de: *Pamiętnik sekretarza ambasady francuskiej w Polsce pod koniec panowania Jana III oraz bezkrólewia i wolnej elekcji po jego zgonie (1694—1698)*. Wyd. Ł. Częścik. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1982, s. 65—66; W.S. Magdziarz: *Ludwik XIV*. Wrocław—Warszawa—Kraków 2004, s. 20; A. Walewski: *Dzieje...*, s. 311—319.

¹⁰⁹ *Depesze księdza de Polignac...* T. 1, s. 20—21; L. de Bastard: *Négociations l'abbé de Polignac en Pologne concernant l'élection du prince de Conti comme roi de Pologne (1696—1697)*. Auxerre 1864, s. 18, 92—97.

że korona polska nie jest mu niezbędna. Twierdził bowiem, że jako zabezpieczenie na przyszłość otrzyma od Leopolda I wicekrólestwo Neapolu albo gubernatorstwo Mediolanu. Sobieski rozważał rzekomo także wysłanie księdza Augustyna Bernicza do Francji, by przedstawił Ludwikowi XIV sytuację w Polsce i skandaliczne działania francuskiego ambasadora¹¹⁰. Wszakże są to tylko słowa Polignaca, na które nie ma w źródłach potwierdzenia. Zachowała się natomiast luźna notatka zawierająca plany królewicza. Wynika z niej, że przez ambasadora Jakub pragnął zadeklarować Ludwikowi XIV chęć współpracy¹¹¹. Gotów był zerwać z Leopoldem I, choć zastrzegął, iż nie chce występować bezpośrednio przeciw cesarzowi¹¹². Sporządził nawet brudnopis listu, w którym przedstawiał Królowi Słońce swą gotowość do współpracy¹¹³. Nie została ona jednak nawiązana i nie wiemy, czy to, co czytamy, pozostało tylko w sferze planów, czy też nie znalazło zrozumienia w Wersalu.

Za sprawą Marii Kazimiery na scenie przedwyborczej miał pojawić się jeszcze jeden kandydat — Maksymilian Emanuel. Zdaniem królowej, elektor miał wszelkie szanse na sukces¹¹⁴. Jednakże on sam nie zamierzał kandydować w Polsce. Wysłał nad Wisłę swego przedstawiciela — Pompejo Scarlattiego¹¹⁵, który miał działać „dla obrony interesów rodziny królewskiej”¹¹⁶. Chcąc uspokoić królewicza Jakuba, elektor skierował doń odrębne pismo, zapewniając, że nie rywalizuje z nim o tron¹¹⁷. 6 września Scarlatti spotkał się w tej sprawie z Jakubem Sobieskim¹¹⁸. Królewicz, dostrzegając osłabienie swej pozycji, miał zaproponować, by szwagier wystąpił ze swą kandydaturą w Polsce, a po jego zwycięstwie Jakub przejąłby namiestnictwo Niderlandów. Scarlatti nie podjął się dyskusowania tego pomysłu¹¹⁹.

¹¹⁰ L. de Bastard: *Négociations...*, s. 83—86, 95; A. Walewski: *Dzieje...*, s. 171.

¹¹¹ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 291, k. 56r.—57v., notatka bez tytułu.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ Ibidem, k. 4r.—v., Minuta pisma Jakuba Sobieskiego do Ludwika XIV, [b.m., b.d.].

¹¹⁴ Rossijskij Gosudarstvennyj Archiw Drevnich Aktov [dalej: RGADA], f. 12, o. 1, rkps 42, k. 1, Maria Kazimiera do NN, [b.m., b.d.].

¹¹⁵ Staatsarchiv Dresden [dalej: STAD], loc. 14339, KAP conv. 19, Melchior de Polignac do Forbin Jansona, Warszawa, 4.12.1696.

¹¹⁶ S. Orszulik: *Kandydatura elektora bawarskiego Maksymiliana III Emanuela do korony polskiej po śmierci Jana III*. „Sobótka” 1974, nr 2, s. 234. Bawarski wysłannik nawiązał kontakty z rezydentem weneckim Albertim, wspólnie chcieli działać dla dobra ligi antytureckiej. M. Komarzyński: *Die Kandidatur des bayerischen Kurfürsten Maximilian Emanuel im polnischen Thronfolgestreit*. „Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte” 1990, Bd. 53, Heft 2, s. 261.

¹¹⁷ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 441, k. 306, Maksymilian Emanuel do Jakuba Sobieskiego, [b.m., b.d.].

¹¹⁸ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku, rkps 300 R/LI, 47, k. 86. Już wcześniej królewicz Jakub próbował zapewnić sobie poparcie szwagra w czasie elekcji. NGAB, f. 694, o. 12, rkps 291, k. 89r.—v., Jakub Sobieski do Maksymiliana Emanuela, [b.m., b.d.].

¹¹⁹ S. Orszulik: *Kandydatura...*, s. 238.

Po przegranej elekcji Maksymilian Emanuel zwrócił się do nowego króla — Augusta II — z prośbą o wsparcie dla Sobieskich¹²⁰. Rzekomo królewicz Jakub Sobieski był z tej interwencji wielce niezadowolony¹²¹. Jednak przecież i on liczył na porozumienie z nowym elektem¹²². Jadwiga Elżbieta wierzyła zaś, że dwór cesarski zabezpieczy ich interesy¹²³. Jednak August II nie zapomniał, że to Jakub Sobieski był jednym z kandydatów najbliższych tronu, i nigdy nie przestał obawiać się królewicza. Sobieski dostał list od nowego elekta, zapraszający go na koronację. Wszakże tytuł użyty w tym piśmie, zdaniem Sobieskiego, nie był „przyzwoity”¹²⁴. Sam królewicz „choćby w jednej zostać koszuli”, nie zamierzał narażać się na poniżenie¹²⁵. Odesłał to pismo wojewodzie braclawskiemu Marcinowi Chomętowskiemu, by go przekonać, że miał prawo poczuć się obrażony. Sobieski nie wykluczał, że mogła to być zwykła pomyłka, ale słyszał, że ponoć nowego króla otaczają ludzie niechętni Sobieskim¹²⁶. Natychmiast rozeszły się plotki na temat korespondencji nowego elekta z Jakubem, wysłannicy francuscy pisali, że Wettyn nie nazwał królewicza kuzynem¹²⁷. Chodziło także o tytuł Jego Królewskiej Wysokości, którego domagał się Jakub. Dodajmy, że takich tytułów używali wobec Sobieskich wszyscy panujący, z cesarzem włącznie. W wyniku zaistniałej sytuacji królewicz nie zamierzał spotykać się z nowym władcą¹²⁸. W ułożeniu poprawnych stosunków między nowym władcą a królewiczem pośredniczyć miał biskup Lamberg. August II domagał się, by Sobieski wyrzekł się wszelkich knoń przeciw niemu, z góry zakładając, że królewicz będzie ich próbował¹²⁹.

Po przegranej elekcji sytuacja Sobieskich była niezmiernie trudna¹³⁰. Przede wszystkim borykali się z brakami w skarbcu¹³¹. W kłopotach finan-

¹²⁰ Z. Goralski: *Zur Kandidatur des bayerischen Kurfürsten Maximilian Emanuel für die polnische Krone (1696—1697)*. Sonderdruck aus „Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte” 1971, Bd. 34, Heft 1, s. 395.

¹²¹ AE, Pologne 96, k. 88, Melchior de Polignac do Colberta de Croissy, Warszawa, 4.08.97.

¹²² HHSTA, Polen rkps I/82, k. 95r.—v., Jakub Sobieski do NN, [b.m.], [?].08.1697; ibidem, k. 94r.—v., Puncta sperantia ad Plenipotentiam Domino Castellano Samogitiae, [b.m., b.d.].

¹²³ K. Piwarski: *Królewicz Jakub...*, s. 20.

¹²⁴ Biblioteka PAN w Krakowie [dalej: BPAN] rkps 978, k. 41v.—42r., Jakub Sobieski do Władysława Ponińskiego, [b.m.], 22.07.1697; K. Piwarski: *Królewicz Jakub...*, s. 21—22.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ AE, Pologne 98, k. 87r., Chateaufort do Melchiora de Polignac, Gdańsk, 24.08.1697. J.A. Gierowski: *Kandydatura Sobieskich do tronu polskiego w czasie wielkiej wojny północnej*. „Sobótka” 1980, nr 2, s. 370.

¹²⁸ BPAN, rkps 978, k. 39—41, Jakub Sobieski do Władysława Ponińskiego, [b.m., b.d.].

¹²⁹ K. Piwarski: *Królewicz Jakub...*, s. 23.

¹³⁰ Archiwum Państwowe na Wawelu, Podhorce [dalej: APWawel Podh.], rkps XII 11/1, Maria Kazimiera do NN, Turobin, 18.02.1698.

¹³¹ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 349, k. 19—20r., Aleksander Sobieski do Jakuba Sobieskiego, Lwów, 23.03.1698.

sowych w drugiej połowie 1697 roku pomogła im cesarzowa Eleonora¹³². Było już wówczas za późno na zmianę wyniku elekcji, ale i to wsparcie zostało zapewne przyjęte z wdzięcznością¹³³. Jakub dziękował Leopoldowi I za pomoc okazaną w czasie bezkrólewia¹³⁴. Nie zaniedbywał także kontaktów z Wersalem, o czym świadczy przychylny, choć czysto formalny list Ludwika XIV do królewicza¹³⁵. Zapewne nie bez starań ze strony Eleonory Leopold I gotów był ofiarować Jakubowi Sobieskiemu wicekrólestwo Neapolu i Sycylii. Rzekomo nie napotkało to sprzeciwu króla Hiszpanii. Natomiast należało porozmawiać w tej delikatnej sprawie z Augustem II. Zdaniem cesarza, sprawa ta miała znaczenie także dla matki i braci Sobieskiego, którzy mogli pojechać do Italii wraz z nim¹³⁶. Ponoć królewicz nie zgodził się na wyjazd na Sycylię, ale zabiegał o możliwość przeniesienia się do Brzegu, choć posunięcie to nie wpłynęło znacząco na zmianę jego sytuacji¹³⁷. Podczas wizyty Sobieskich cesarzowa Eleonora wyraźnie poinformowała ich, że nie wolno im wspólnie zamieszkać w Oławie, co bardzo zmartwiło Marię Kazimierę¹³⁸. Być może Jakub sądził, że w Brzegu nakaz ten nie obowiązywał.

W 1699 roku w życiu Sobieskiego pojawiły się nowe widoki na znalezienie sobie miejsca w Europie. Po śmierci młodego księcia Piombino rozważano bowiem, kto ma prawo do jego dziedzictwa. Nie było jasne, pod czyim zwierzchnictwem pozostaje Piombino — Hiszpanii czy cesarstwa, w wyniku

¹³² Zgodnie z wolą cesarzowej Jakub wysłał obligacje do Augusta II. Były to zobowiązania nowego króla do wypłacenia Sobieskim sum, jakie wydali podczas walki elekcyjnej. NGAB, f. 694, o. 12, rkps 350, k. 59—60r., Jakub Sobieski do Aleksandra Sobieskiego, Oława, 15.02.1698.

¹³³ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 158, k. 1—2r., Maria Kazimiera do Jakuba Sobieskiego, [b.m., b.d.].

¹³⁴ Jakub dziękował za poparcie, jakie zyskał z Wiednia po śmierci ojca. Pozwoliło ono uniknąć rodzinie nieuchronnej ruiny. NGAB, f. 694, o. 12, rkps 291, k. 46r.—v., Jakub Sobieski do Leopolda I, [b.m., b.d.].

¹³⁵ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 283, k. 4r.—v., Ludwik XIV do Jakuba Sobieskiego, Wersal, 12.06.1698.

¹³⁶ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 278, k. 41, Leopold I do Jakuba Sobieskiego, Wiedeń, 22.07.1698. O możliwości przejęcia przez Jakuba Sobieskiego wicekrólestwa Neapolu pisał do królewicza dziadek. Henryk d'Arquien do Jakuba Sobieskiego, Grodno, 29.11.1697. W: *Listy różnych historycznie znakomitych osób z czasów bezkrólewia po Janie III i panowań Augusta II, Stanisława I i Augusta III (r.1696—1737)*. W: *Biblioteka ordynacji Myszkowskiej*. Kraków 1860, s. 492.

¹³⁷ K.B. Hoffman: *Historia upadku dynastii Sobieskich z nowych dokumentów*. „Gazeta Polska” 1862, nr 273; K. Piwarski: *Królewicz Jakub...*, s. 25; W. Roszkowska: *Oława...*, s. 51—52.

¹³⁸ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 159, k. 21—27r., Maria Kazimiera do Jakuba Sobieskiego, Wenecja, 27.01.[1699?]; BN rkps 6649, k. 25r.—v., „Wiadomości różne cudzoziemskie z Krakowa” z 22 lutego 1699.

czego pomiędzy Leopoldem I a Karolem II powstał spór¹³⁹. Cesarz zapewniał Jakuba o chęci nadania mu włoskiego księstwa¹⁴⁰. Maria Kazimiera wysłała do Wiednia gońca z propozycją polubownego rozstrzygnięcia nieporozumienia. Zaproponowała, by Piombino przejął królewicz Jakub, który spowinowacony był z obydwoma skłóconymi monarchami¹⁴¹. Ponoć królowa zaoferowała nawet pieniądze w zamian za nadanie synowi tego lenna¹⁴². Zwróciła się w tej sprawie do Hiszpanii, a także do papieża¹⁴³. Jednak królowa hiszpańska Maria Anna uprzedziła Jadwigę Elżbietę, że nie może jej pomóc¹⁴⁴. Być może właśnie w związku z inwestyturą Piombino królewicz Jakub przybył wówczas do Italii¹⁴⁵. Rozczarowany przyjęciem w Wiecznym Mieście, gdzie papież odmówił mu zastosowania wobec niego ceremoniału odpowiedniego dla przedstawicieli domów królewskich, jakiego Sobieski się domagał, po dwóch miesiącach wrócił na Śląsk¹⁴⁶. Właśnie wtedy cesarz zaproponował Jakubowi gubernatorstwo Styrii¹⁴⁷. Zapewne była to próba odwrócenia uwagi Sobieskich od Piombino i powstrzymania ich starań o zdobycie tego terytorium.

W 1701 roku królewicz Jakub otrzymał oficjalne nadanie gubernatorstwa Styrii¹⁴⁸. Przewidywało ono, że Sobieski przeniesie się do Grazu i zamieszka w tamtejszym pałacu arcyksiążęcym wraz z małżonką i rodziną. Mieli też otrzymać odpowiednie dochody — 30 tys. florenów dla Jadwigi Elżbiety wypłacane z tamtejszych wpływów do skarbcza cesarskiego¹⁴⁹. Leopold I polecił przygotować w Grazu wszystko na przyjęcie swego szwagra i jego rodzi-

¹³⁹ Leopold I do Jakuba Sobieskiego, Wiedeń, 7.01.1699. W: *Listy różnych...*, s. 493; W. Roszkowska: *Olawa...*, s. 51—52.

¹⁴⁰ Ibidem.

¹⁴¹ K. Piwarski: *Królewicz Jakub...*, s. 26.

¹⁴² AE, Rome 405, k. 120; NGAB, f. 694, o. 12, rkps 165, k. 1r.—15r., Maria Kazimiera do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 23.01.[?]; K. Jarochoński: *Porwanie Jakuba i Konstantego Sobieskich przez Augusta II na drodze między Olawą a Wrocławiem dnia 27 lutego 1704 roku*. W: Idem: *Opowiadania i studia historyczne*. Poznań 1863, s. 85; M. Komarzyński: *Maria Kazimiera...*, s. 234.

¹⁴³ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 167, k. 1—2, Maria Kazimiera do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 8.01.[?].

¹⁴⁴ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 259, k. 12r.—v., Maria Anna do Jadwigi Elżbiety Sobieskiej, Madryt, 20.08.1699.

¹⁴⁵ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 235, 1r.—2r., Jeanne d'Arquien do Jakuba Sobieskiego, Nevers, 12.01.1700.

¹⁴⁶ K. Piwarski: *Królewicz Jakub...*, s. 26.

¹⁴⁷ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 350, k. 109r.—110v., Konstanty Sobieski do Jakuba Sobieskiego, Rzym 30.09.1700.

¹⁴⁸ NGAB, f. 694, o. 12, rkps 262, k. 3r.; AE, Rome 419, k. 160, Leopold I do Jakuba Sobieskiego, Wiedeń, 4.05.1701; J. Łoski: *Jan Sobieski...*, s. 20; W. Roszkowska: *Olawa...*, s. 52—53.

¹⁴⁹ Leopold I do Jakuba Sobieskiego, Wiedeń, 4.05.1701. W: *Listy różnych...*, s. 497.

ny¹⁵⁰. W planach skierowania Jakuba do Grazu widzimy przede wszystkim rękę cesarzowej Eleonory. Stanowiąca wsparcie dla całej swej rodziny władczyni nieco później, w 1705 roku, wystarała się dla swego brata Karola Filipa o gubernatorstwo Tyrolu z siedzibą w Innsbrucku¹⁵¹. Nie można wykluczyć, że nadanie Styrii miało związek również z jakimiś staraniami Augusta II na dworze cesarskim. Król polski od początku swego panowania w Rzeczypospolitej wielce nieprzychylnym okiem patrzył na obecność Sobieskich w kraju lub tuż nad granicą. Zwłaszcza zaś królewicz Jakub budził jego niechęć i obawy.

Ostatecznie jednak Sobieski nie przyjął gubernatorstwa w Grazu. Pozostał w Oławie, snując zupełnie nowe plany przejęcia tronu polskiego z pomocą Karola XII, zaczęła się już wtedy bowiem wojna północna¹⁵². W pewnym sensie obawy Augusta II przed wrogim działaniem królewicza Jakuba przeciw niemu okazały się więc słuszne.

Starania podejmowane przez rodziców i samego królewicza za życia Jana III nie pomogły Jakubowi w zdobyciu korony i zajęciu znaczącego miejsca na scenie politycznej Polski i Europy. Pomimo pozycji, jaką osiągnął Jakub, który z syna hetmańskiego stał się królewiczem z tytułem Jego Królewskiej Wysokości księcia polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego, nie zdołał zapewnić sobie silnych wpływów politycznych. Po śmierci ojca i przegranej elekcji stał się jedynie kartą polityczną, którą inni próbowali wykorzystać dla własnych korzyści. Wciąż nie ma odpowiedzi na pytanie, czy słabość Jakuba i postępujące zapadanie się w nicość polityczną w czasie wielkiej wojny północnej były efektem nieszczęśliwego zbiegu okoliczności, jego własnej nieudolności, chybionych zabiegów o zbudowanie mu pomyślnej przyszłości za życia rodziców czy też słabości tronu elekcyjnego. W każdym razie kontakty z dworami europejskimi, które starał się inicjować i podtrzymywać, nie pomogły mu w zbudowaniu własnego znaczenia politycznego. W działaniach tych dworów więcej było bowiem kurtuazji lub prób wykorzystania ewentualnych możliwości królewicza niż realnej chęci udzielenia mu pomocy. Sytuacja ta powtórzyła się podczas wielkiej wojny północnej.

¹⁵⁰ K. Piwarski: *Królewicz Jakub...*, s. 27–28.

¹⁵¹ H. Schmidt: *Kurfürst Karl Philip...*, s. 48–49.

¹⁵² Z. Anusik: *Karol XII*. Wrocław—Warszawa—Kraków 2006, s. 77; J.A. Gierowski: *Kandydatura...*, s. 370–371; J. Staszewski: *August II...*, s. 130, 133.

Aleksandra Skrzypietz

Prince Jakub Sobieski and his contacts with European courts before the outbreak of the Great Northern War

Summary

Election and crowning of Jan Sobieski changed the status of his son Jakub for ever, since he became a prince. His parents wanted for him to take over the kingship of Poland, thus they conducted politics that lead to this purpose. In order to reach their goal, they seek support abroad as well as inside the country. The price was included in busy court life, and even efforts were made for him to play an important political and military role, which was supposed to be signified by his participation in the Vienna Campaign, and subsequently, in Moldova. The fact that the prince took part in the journey of 1683 bear fruit of his contacts with princes of Reich, among who he fought the Turks.

Another way to success of the prince was to be a lucrative marriage, giving him the support of people he would have been related to by it. Those endeavors, despite being immensely time-consuming, landed him in a marriage with Hedwig Elisabeth of Neuburg, coming from the family deeply-rooted in political scene of Europe. On the one hand, it resulted for young Sobieski in a hope for support from the emperor, but on the other hand, almost thwarted the political partnership with France. Notwithstanding, after his father's death Jakub Sobieski seek support for his candidacy not only in Vienna, but also in Stockholm, Königsberg, and even planned a political turn by looking for help in Versailles. The help was declared by his brother-in-law Maximilian Emanuel Wittelsbach.

After the defeat of 1697, the prince stopped looking for opportunity to play serious political role. He among others counted on taking over the Principality of Piombino, where the ruling dynasty had died out. During the Northern War he tried, with a help of Charles XII, to capture the crown of Poland. It resulted in his imprisonment. It appeared that no foreign help will guarantee Sobieski keeping stable political position. But, it brought about anxiety of Augustus II concerning the chances of his family in terms of taking over the kingship of Poland as well as his deep aversion to Jakub, whom he perceived as his rival.

Aleksandra Skrzypietz

Der Königssohn Jakub Sobieski und dessen Verhältnisse mit europäischen königlichen Höfen nach dem Ausbruch des großen Nordischen Kriegen

Zusammenfassung

Die Election und die Krönung des Jan Sobieski zum polnischen König hat schon für immer den Status seines Sohns, Jakub geändert, der seitdem zu einem Königssohn geworden ist. Seine Eltern wollten ihm die Übernahme des polnischen Throns sicherstellen und deshalb bemühten sie sich sowohl im Inland wie auch im Ausland um Unterstützung. Der Königssohn führte aktives Hofleben und nahm an den Feldzügen zuerst in Wien und dann noch in Moldawien teil, was von seiner steigenden politischen und militärischen Rolle zeugen sollte. Während des Feldzugs im Jahre 1683 lernte Jakub einige Reichsfürsten kennen, an deren Seite er gegen Türken kämpfte.

Ein anderer Weg zum Erfolg des Königssohnes sollte eine günstige Ehe werden, dank deren er auf die Förderung seiner eventuellen Verschwägerten hätte zählen können. Diese sich lang hinziehenden Bemühungen brachten Erfolg und Jakub heiratete Hedwig Elisabeth, die aus weitverzweigter und auf politischer europäischer Bühne stark angesiedelter Familie stammende Rheinpfalzgräfin. Dank der Ehe konnte der junge Sobieski auf Förderung des Kaisers hoffen, aber eine politische Zusammenarbeit mit Frankreich war für ihn fast unmöglich. Trotzdem nachdem es nach dem Tod des Königs Jan III. zu einer Election gekommen war, versuchte Jakub nicht nur in Wien, sondern auch in Stockholm und Königsberg seine Kandidatur durchsetzen; er beabsichtigte auch eine politische Wendung zu machen und in Versailles um Hilfe zu bitten. Sein Schwager, Emmanuel Wittelsbach, erklärte sich bereit, ihm bei den Bemühungen um polnischen Thron Hilfe zu leisten.

Nach dem Misserfolg im Jahre 1697 hörte der Königssohn aber nicht auf, nach der Möglichkeit zu suchen, noch eine wichtige Rolle in der Politik zu spielen. Er wollte u.a. das Fürstentum Piombino übernehmen, in dem die dort herrschende Dynastie schon ausgestorben war. Während des Nordischen Krieges versuchte Jakub Sobieski mit Hilfe des schwedischen Königs, Karl XII. den polnischen Thron zu besteigen. Mit dem Plan scheiterte er aber und wurde verhaftet. Es hat sich erschienen, dass keine Hilfe aus dem Ausland ihm den politischen Erfolg gebracht hat. Der sich um die Bedeutung der Familie seines Vorgängers auf dem Thron der Republik Polen kümmernde August II. fühlte gegen Jakub Abneigung und hielt ihn für seinen ewigen Rivalen.